

РЕФЛЕКСИВНЕ МИСЛЕННЯ ТА ЙОГО РОЗВИТОК У ПРОЦЕСІ АСПН

Анотація. У даній статті представлено характеристику організаційно-методичних аспектів глибинної психокорекції за методом АСПН в контексті розвитку рефлексивного мислення особи. Встановлено наявність взаємозв'язків між здатністю особи до рефлексії та її об'єктивними відношеннями.

Актуальність дослідження. Проблема дослідження рефлексивного мислення є однією з центральних проблем практичної психології, оскільки здатність суб'єкта до рефлексивної активності в пізнанні змісту власної психіки є однією з основних передумов успішності психокорекційного процесу.

В психологічній науці рефлексивне мислення розглядається як «вид мислення, в процесі якого пізнання людини спрямоване на саму себе, на діяльність та поведінку, на свій внутрішній світ; вміння поставити себе на місце іншої людини, мисленнєво програмувати ситуацію за нею». Згідно даного визначення, рефлексивне мислення одночасно є цілісним і різноспрямованим процесом пізнання: з одного боку, осмислення суб'єктом змісту власного досвіду, а з іншого - відображення, відчуття іншої людини. Гармонізацію даних аспектів в функціонуванні рефлексивного мислення забезпечує рефлексія як процес самопізнання суб'єктом власних психічних станів і як механізм взаєморозуміння.

У дослідженнях (І.М. Войтик, В.В. Давидов, А.З. Зак, А.В. Карпов, В.Є. Лепський, І.С. Семенов І.Т. Степанов та ін.) рефлексія розглядається як феномен, притаманний саме людському способу існування, наявність якого визначає його якісну відмінність від тваринного. Рефлексія – це процес самопізнання, переосмислення різних аспектів власного досвіду(способів рішення, переконань, установок та ін..) в розрізі усвідомлення стереотипних форм мислення, автоматизмів, які блокують інновації, прояв творчості, відображення дійсності у повному обсязі. Традиційно досвід розглядається як результат свідомої діяльності суб'єкта, а отже, доступний логічному осмисленню та адекватному сприйманню.

У ряді досліджень зазначається, що рефлексія досвіду в його свідомих аспектах лише частково забезпечує можливості осмислення змісту цілісної психіки в її свідомих і несвідомих аспектах. Тому для розуміння рефлексії як механізму якісних змін індивідуальної свідомості, зокрема мислення, важливого значення набуває рефлексивне осмислення тих аспектів досвіду, утворень, які сформувались дорефлексивно, незалежно від участі свідомості, «позадосвідних шляхом», і проявляються як атрибути психічного. Положення про визначальний вплив установки як «позадосвідного психічного процесу» на зміст та протікання свідомої психічної діяльності суб'єкта, в тому числі і інтелектуальної, переважно конкретизується в теорії неусвідомлюваної психологічної установки Д.М. Узнадзе [8]. При цьому відмічається не лише ефективність дії установки на розв'язання інтелектуальних задач у відповідних ситуаціях, але і негативний вплив, за якого блокується пошук суб'єктом нових стратегій розв'язання проблеми.

На осмислення вищезазначених аспектів досвіду вказує А.В. Россохін при характеристиці особистісної рефлексії, предметом якої є зміст сфери несвідомого («рефлексія нерефлексивного») [7], що передбачає її глибинно-психологічне спрямування. У даному контексті важливості набуває теорія та конкретний інструментарій для активізації глибинної рефлексії, спрямованої на осмислення цілісної психіки.

Результати дослідження. У нашому дослідженні рефлексії та рефлексивного мислення ми спираємось на основні положення психодинамічного підходу, який розвивається в науковій школі академіка НАПН України Т.С. Яценко. Психодинамічна теорія, яка виходить з цілісного феномену психіки, та розроблена в її рамках «Модель внутрішньої динаміки психіки» дозволяють визначити логічну впорядкованість несвідомого завдяки аналізу внутрішніх динамічно-лінійних взаємозалежностей підструктур психічного. В основу «Моделі» покладено об'єктивування механізмів інтрасуперечностей та психодинаміки в межах цілісності психіки. «Модель» відображає єдність структурних компонентів психіки (Ід, Его та Супер-Его) з лінійними взаємозалежностями, що сприяє розумінню її функціонування в єдності суперечливих тенденцій між свідомою та несвідомою сферами. Представлені в «Моделі» лінійні взаємозалежності існують по типу антиномії, що виявляються в єдності та єднанні суперечливих тенденцій. «Модель» ілюструє внутрішню суперечність психіки, яка зумовлена тяжінням до «завершення незавершених справ дитинства» (у минуле) та до соціальних успіхів (у майбутнє), що знаходить вияв у таких тенденціях: «до сили» і водночас «до слабкості»; «до людей» і водночас «від людей» (відстороненні від них); «до життя» і водночас «до смерті» [11].

У нашій статті ми виходимо з гіпотези Т.С. Яценко, що індивідуальна неповторність психіки конкретного суб'єкта «...пов'язана з дорефлексивними (позадосвідними) утвореннями в несвідомій сфері, які і є тією об'єктивною реальністю, представленою на латентному рівні в цілісній психіці, яка і створює суб'єктивізм поведінки. ....вся складність пізнання психічного в його об'єктиві реалістичності полягає в тому, що його прояв в поведінці фатально приречений на суб'єктивізм через викривлення, які продукують психологічні захисти» [10,

С.16]. Згідно даної гіпотези, несвідомі аспекти досвіду («позадосвідний досвід») залишаються за межами переосмислення і недоступні безпосередньому пізнанню суб'єкта без професійної допомоги фахівця. Дані аспекти досвіду є предметом глибокої рефлексії, спрямованої на осмислення їх впливу на формування психіки в її суперечливій сутності.

Т.С. Яценко зазначає, що невидимість таких «дореклексивних, латентних узагальнень» за своєю природою створює для суб'єкта простір для їх вияву (утаємничено від свідомості) в суб'єктивізмі поведінки, що породжується соціально-перцептивними викривленнями, які особа не може контролювати поза їх глибоким пізнанням [10].

Суб'єктивізм, тобто «...небезсторонність, тенденційність, утрированість, привнесення суб'єктом в образ чогось від себе, довільне домислювання, яке призводить до викривлення реальної картини об'єкта: в тому що ми бачимо та чуємо, немов би є і наші особистісні інтереси» [6, С. 71], що ускладнює або гальмує рефлексію суб'єкта, знижує її рівень.. Суб'єктивізм поведінки найбільш чітко проявляється в сфері міжособистісної взаємодії. Т.С. Яценко вказує на існування відмінностей відображення особою різних сфер дійсності: предметного світу та міжособистісних взаємин. Дослідниця зазначає, особа може адекватно відображати предметний світ, і одночасно допускати індивідуально-неповторні викривлення в системі «людина-людина» [11]. В міжособистісній взаємодії можуть актуалізуватись процеси перенесення, заміщення, ідентифікації тощо, пов'язані з регресією поведінки до ранніх, інфантильних періодів життя, коли відбувалось становлення і розвиток об'єктних відношень, які можуть опосередковувати здатність особи до рефлексії та рефлексивного мислення.

Об'єктні відношення людини – це перш за все її внутрішні відношення, формування яких здійснюється під впливом відповідних способів сприймання світу, адекватних або неадекватних реакцій на нього, нормальних або патологічних форм захисту, які виникають у ранньому дитинстві і суттєво впливають на подальші відносини дорослої людини з оточуючим світом [4], зокрема на її здатність до прояву рефлексивної активності. Об'єктні відношення детермінуються едіпальною залежністю і невидимо «оживають» у сфері актуального спілкування, міжособистісної взаємодії через переживання певних почуттів та емоцій, які були присутні в інфантильні періоди життя. Тому спрямування і особливості прояву рефлексивної активності, такі як ретрофлексія, феномен дистантності у спілкуванні, гіперрефлексія, є опосередкованими змістом та специфікою феномену об'єктних відношень. А отже, не дозволяють об'єктивувати у повному обсязі той зміст, що підлягає переосмисленню.

Ретрофлексія (буквально «зверненість назад на себе»). Смісл даного механізму полягає в тому, що людина замість активної зміни середовища і обставин спрямовує енергію на зміну самої себе. За ретрофлексії відбувається «розворот» тих дій, які людина хотіла б зробити іншому, чи те, що бажала б отримати від іншого, або ж повернення на себе негативних емоцій, які відчуються відносно оточуючих [1]. Ретрофлексія задається об'єктними відношеннями, зокрема недостатньою увагою оточуючих до дитини, в результаті чого у неї формуються інтроєктивні переконання: «Ніхто не здатен про мене потурбуватись. Отже, я здатна зробити це сама». За такого переконання людина і сама неспроможна відчути іншого, проявити до нього турботу, при цьому існує недовіра щодо щирого ставлення з боку інших, внутрішня готовність відсторонення від людей. Ретрофлексія може перетворюватись на затиск, що сковує людину в статичному стані зосередженості на собі, неспроможності до рефлексивної активності.

Феномен дистантності у спілкуванні також пов'язаний з об'єктними відношеннями. Сприйняття людини у процесі взаємодії як суб'єкта передбачає емоційне включення. Емоційне (або фізичне) дистанціювання у будь-якій ситуації спілкування передбачає ставлення до іншої людини як до об'єкту (предмету). Тенденція до дистантності задається особливостями формування психічних механізмів, зокрема, тенденція «до роз'єднання», що формується у ситуації від'єднання новонародженого від матері, табуованості чуттєвого єднання з первинним лібідним об'єктом. Дистантність може мати вияв у вигляді психологічної імпотенції як захисний механізм («Я не хочу мати справу з такими людьми») з метою позбавитися від стосунків, що навантажують, або ж з метою впливу на іншу людину як на об'єкт. Вона досягається шляхом переосмислення ціннісних орієнтацій.

В наукових джерелах розкрито поняття рефлексивного «Я», що опосередковує обмін інформації між суб'єктом і оточуючим його середовищем, результатом чого може бути гіпертрофія уваги суб'єкта чи то на себе, чи до певних елементів ситуації. Гіпертрофія самосприймання у першому випадку породжує сором'язливість [5], що, в свою чергу, може викликати надмірне самозаглиблення, підвищену схильність до самоспостереження, залежність від думки інших людей. Гіпертрофія уваги ззовні, у другому випадку, знижує здатність суб'єкта помічати суперечливість власних мотивів та дій, зменшує потребу перевіряти свої судження тощо. Отже, в результаті гіпертрофії уваги на себе або інших може бути або надмірна сором'язливість, самозаглиблення, або підвищена сприйнятливність, «залипання» на ситуації, відчуження від власних переживань, нечутливість до суперечливості власних мотивів та дій. За наявності вищезазначених явищ рефлексія може набувати індивідуально-неповторного забарвлення, що передбачає різний рівень рефлексивності особи.

У даному контексті важливого значення набуває проблема методів актуалізації глибокої рефлексії. Метод активного соціально-психологічного навчання (АСПН) є когнітивно-орієнтованою формою групової

корекції, оскільки детермінує рефлексію та рефлексивне мислення у напрямку осмислення глибинних передумов особистісної проблеми і в такий спосіб забезпечує нівелювання деструктивних проявів психіки, гармонізацію свідомої та несвідомої сфер суб'єкта.

Метод АСПН є способом навчання, якісно своєрідним та відмінним від загальноприйнятого розуміння даного процесу. Традиційно навчання розуміють як «цілеспрямований вплив на суб'єкта з метою передачі суспільно-історичного досвіду», який в своїй організаційній частині проходить ряд послідовних етапів з формування необхідних якостей, зокрема розумових дій. Це знайшло відображення в теорії поетапного формування розумових дій П.Я. Гальперіна. В рамках даної теорії показано обумовленість розумових дій в їх виконавчій частині від процесу побудови орієнтовної основи дій, яка суттєво визначає якісні характеристики мислення. Мислення розглядається як результат ззовні заданого алгоритму дій.

АСПН як форма групової корекції, в якому провідним є організуючий принцип спонтанності і невимушеності поведінки, реалізується переважно на засадах рефлексії, а не алгоритмізованих форм, в яких домінуючим є принцип заданості. Активне соціально-психологічне навчання за своїми організаційно-методичними аспектами є методом проблемного навчання, орієнтованим на залучення його учасників до відкриття рефлексивних знань та активізацію їх мисленнєвої діяльності в напрямку виявлення глибинних передумов особистісних деструкцій та труднощів спілкування. Проблемний характер навчання в групі АСПН полягає в відсутності орієнтовної основи діяльності в її загальноприйнятому розумінні: як «системи уявлень людини про мету, план та засоби здійснення наступної або виконуваної дії» [3, С. 239]. Три види орієнтовної основи діяльності які були розкриті в роботах П.Я. Гальперіна, не враховують специфіку розвитку рефлексивного мислення в його глибинно-психологічному спрямуванні. На початку роботи групи АСПН відсутня заздалегідь визначена проблема суб'єкта за допомогою тестів або заявки на проблему, яка б наперед визначала, а отже звужувала, план дій і психолога, і самого суб'єкта.

На перших етапах роботи групи АСПН будь-яка орієнтовна основа діяльності (що і як має робити особа) відсутня. Керівник ознайомлює учасників з принципами роботи в групі АСПН, такими як, відсутність оцінних суджень, схвалень та покарань, прийняття іншого таким як він є, відвертість, аналіз власних почуттів та ін.. Дані принципи окреслюють орієнтири в глибинному пізнанні, що відрізняється від традиційного навчання, яке за вираженням М. Балінта є «виховання Супер-Его», контролюючої інстанції в психіці, яка наповнена інтроєктованими цінностями від батьків. Вищеозначені принципи спрямовані на вивільнення мислення особи від необхідності раціоналізації, інтелектуалізації, заперечення і в такий спосіб маскуванню певних аспектів власної психіки (переживань, думок, спогадів, прагнень та ін., що суперечать певним нормам), а, навпаки, відкривають можливість наблизитись до глибинних аспектів психічного.

Згідно принципів функціонування групи АСПН керівник є повноправним її учасником. При всьому декларуванні принципів рівності між керівником та учасниками групи, керівник відрізняється досвідом, увагою до закономірностей змін, що відбуваються впродовж роботи групи, як на індивідуальному, так і груповому рівнях. Керівник групи АСПН у своїй роботі спирається на розуміння законів феномену психічного і одночасно повинен ними управляти в такий спосіб, щоб уникнути актуалізації ситуативно-деструктивних захистів, які можуть обумовити негативний дезінтеграційний фон, що характеризується збільшенням емотивного напруження, проявами агресії, конфронтації. дезорганізуючим впливом емоцій на функціонування мислення учасників навчання. У випадку емотивного напруження спостерігається «емоційне зашумлення» мислення, за вираженням С.Л. Рубінштейна, мислення підкоряється «логіці почуттів». Думка регулюється прагненням суб'єкта до суб'єктивної інтегрованості, підтримати образ «ідеалізованого Я» за допомогою процесів раціоналізації, інтелектуалізації, заперечення. Мисленнєва діяльність втрачає своє пізнавальне спрямування і зводиться до логічного обґрунтування, умовиводів, розмірковувань суб'єкта для підміни емоційних переживань, пояснення причин поведінки, виправдування і маскуванню їх несвідомих мотивів. У даному випадку мислення перетворюється на засіб відчуження від неусвідомлюваних бажань, думок, потягів, а не наближення до пізнання змісту власної психіки в її суперечливій сутності.

Керівник забезпечує управління як груповим процесом, так і інтелектуальною діяльністю учасників АСПН, для відображення специфіки якого можна використати аналогію з поняттям бесід Сократа (сократичних бесід). Сократ через уміло поставлені запитання допомагав співрозмовнику самому приходити до правильних висновків, породжувати нове (для нього) знання [1]. Керівник групи, подібно Сократу, задає напрямок розумової активності учасників у процесі діалогу за допомогою постановки проблемних запитань, що спираються на відповідні діагностично-прогностичні гіпотези (ймовірну логіку).

На відміну від класичної психоаналітичної терапії, правила якої предписували аналітику пасивне слухання і обмежували можливості впливу на її хід, глибинна психокорекція за методом АСПН передбачає активну діалогічну взаємодію керівника з учасниками групи і в такий спосіб активізацію їх мисленнєвої діяльності в напрямку усвідомлення глибинних першопричин особистісної проблематики.

В ході діалогу психолог набирає емпіричний матеріал, в якому простежується як несвідоме в його об'єктивній реалістичності проявляється ітеративно. Об'єктивну реальність психічного ми можемо пізнавати через суб'єктивну реальність, яка латентно презентується в емпіричному матеріалі особи у психокорекційному процесі. На основі емпіричного матеріалу психолог висуває палітру гіпотез, які підвищують ймовірність наближення до пізнання глибинних чинників, що визначають вимушену активність суб'єкта. Гіпотези багаторівнево перевіряються через постановку проблемних запитань, які каталізують процес рефлексії, осмислення того змісту, над чим особа ніколи не замислювалась. Проблемність запитань задається суперечливістю її висловлювань, які об'єктивують протиріччя між свідомими намірами та реальними діями. Проблемність запитання полягає в його спрямованості на прояснення того змісту, який імпліцитно присутній в висловлюваннях протагоніста через ітеративність, емотивність, але експліцитно не представлений. У даному контексті важливою є діагностична спроможність та емпірична обґрунтованість запитань.

Т.С. Яценко зазначає, враховуючи системну впорядкованість базальних захистів, важливо на основі попереднього комуніката так сформулювати запитання, щоб активізувати ретроспективні спогади, що об'єктивують істотний зміст несвідомого. Запитання сприяють проясненню пріоритетів опору чи того змісту, що в особи «проситься на поверхню» [10].

Діалог забезпечує пізнання спрямованості психіки в її суперечливій сутності по матеріалу самого суб'єкта. Саме через діалог відбувається залучення свідомості протагоніста для пізнання тих аспектів психіки, які ніколи не були предметом його рефлексії. Протагоніст є причетним до процесу пізнання, емоційно зацікавленим.

Невід'ємною складовою психокорекційного процесу в групах АСПН є інтерпретація. В словнику інтерпретація розглядається як «робота мислення, яка полягає в розкритті рівнів значення і розшифруванні смислу якогось явища, події або тексту, процес роз'яснення і тлумачення їх [4, С. 218].

З позицій глибинно-орієнтованих підходів увага науковців переважно була спрямована на була спрямована на визначення місця інтерпретації в психоаналітичній терапії, критеріїв результативності, а не умов забезпечення її діагностичної точності. У даному контексті є значимим дослідження Х. Гартманна, який вказував на існування взаємодії між спостереженням і теоретичним мисленням аналітика і підкреслював важливість процесуального характеру інтерпретації. Будь-яка інтерпретація пропонується як спроба тлумачення і представляє собою гіпотезу, яка перевіряється за допомогою відповідей пацієнта по ходу процесу. В психоаналізі «завдяки конструктивній енергії аналітика, який інтегрує своє знання і теоретичне мислення, стає можливим ефективне використання інтерпретацій, які містять велику кількість перемінних» [9].

При формулюванні інтерпретації, які є розшифруванням, переводом змісту несвідомого до свідомості, психолог має враховувати принцип порційності, який полягає в дозованості пізнання несвідомого і повідомлення інформації суб'єкту, що спирається на його інтелектуальну готовність до її прийняття. Будь-яка інтерпретація є спробою тлумачення і представляє собою гіпотезу, яка багаторівнево перевіряється за допомогою відповідей респондента у процесі діалогу. Інтерпретація має вибудовуватись на матеріалі, що плинно входить в актив осмислення суб'єкта, тому важливим є її процесуальний характер. Дотримання даних принципів в роботі групи АСПН дозволяє уникнути актуалізації опорів. Проблема нейтралізації опорів як внутрішніх сил, які блокують прийняття пацієнтом наданих аналітиком інтерпретації, була однією з ключових в психоаналітичній терапії. В значній мірі це було обумовлено тим, що інтерпретації аналітика формулювались на основі вільних асоціацій аналізанда, а не спільної інтелектуальної взаємодії.

У процесі глибинної психокорекції за методом АСПН створюються всі умови для розвитку рефлексії та рефлексивного мислення особи на засадах вільного вираження емоційних реакцій, отримання зворотного зв'язку на них у відповідності з принципами щирості та узагальнення матеріалу на підставі цілісності розуміння психіки суб'єкта.

Дана стаття не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Незважаючи на проведену роботу, ще багато питань залишаються відкритими і потребують подальшого вивчення, що буде відображено у наших наступних публікаціях та повідомленнях.

Література:

1. Большой психологический словарь/ [сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко]. - СПб.: прайм – ЕВРОЗНАК, 2003. -672 с.
2. Дметерко Н.В., Іваненко Б.Б., Харенко С.Г. До питання про рефлексивну активність суб'єкта// Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наукових праць Інституту психології ім. Костюка АПН України. – К., 2004. – Т.6. – Вип. 6. – С. 93-96.
3. Краткий психологический словарь/[Ред.-сост. Л.А. Карпенко; Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2 изд., расш., испр. и доп.] – Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 1999 – 512 с.
4. Лейбин В.М. Словарь-справочник по психоанализу/Валерий Моисеевич Лейбин. – СПб.: Питер, 2001. – 688с. – (Серия «Золотой фонд психотерапии»).

5. Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «БАХРАМ-М», 2000. – 656 С.
6. *Спиркин А.Г.* Сознание и самосознание/Александр Георгиевич Спиркин. – М.: Политиздат, 1972. – 303с.
7. *Россохин А.В.* Рефлексия и внутренний диалог в изменённых состояниях сознания: Интерсознание в психоанализе./Андрей Владимирович Россохин — М.: «Когито-Центр», 2010. — 304 с.
8. *Узнадзе Д.Н.* Психологические исследования./Дмитрий Николаевич Узнадзе – М.: Наука, 1966.
9. Энциклопедия глубинной психологии. Т. III. Последователи Фрейда/Пер. с нем. – М., «Когито-Центр», МГМ, 2002. – 410 с.
10. *Яценко Т.С.* До проблеми пізнання індивідуальної неповторності архетипної символіки// Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. - № 33 (57). – С.15-27.
11. *Яценко Т.С.* Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: Навч. посіб./Тамара Семенівна Яценко – К.: Вища шк., 2004. – 679 с., іл.

Резюме. Матеріал статті розкриває принципи, засоби та специфіку управління групою АСПН в контексті активізації рефлексії та рефлексивного мислення учасників навчання. **Ключові слова:** глибинна психокорекція, метод АСПН, рефлексивне мислення, рефлексія, об'єктні відношення, орієнтовна основа діяльності, принципи АСПН, управління, інтерпретація.

Резюме. Материал статьи раскрывает принципы, инструменты и специфику управления группой АСПО в контексте активации рефлексии и рефлексивного мышления участников обучения. **Ключевые слова:** глубинная психокоррекция, метод АСПО, рефлексивное мышление, рефлексия, объектные отношения, ориентированная основа деятельности, принципы АСПО, управление, интерпретация.

© 2012

В. П. Кутішенко (м. Київ)

ДО ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПСИХОТЕРАПЕВТА

Постановка проблеми. Духовна сфера завжди була об'єктом уваги людини. Представники мистецтва, релігійних організацій розробляли різні аспекти духовної розвитку особистості. Разом з тим, наука тривалий період часу відділяла від себе духовність, як щось ірраціональне і суб'єктивне, а, отже, недоступне серйозному вивченню. Зокрема, психологія була в основному зорієнтована на нормалізацію душевного стану людини і міжособистісних відносин. На сьогоднішній день, як відзначає протоієрей Вадим (Леонов) є багато концепцій про різні аспекти психіки і суб'єктності людини, наявна значна кількість методик, які вирішують локальні завдання міжособистісних відносин і дають безліч різних описів психічних процесів, але не дають головного - цілісного бачення людини і можливостей для її повноцінного реального зростання [7]. Оскільки більшість життєвих проблем мають духовне коріння, то повноцінне відновлення людини можливе при розумінні психологом духовного змісту цих проблем. Водночас, звернути увагу на духовний вимір кожної особистості, яка приходить до психолога, побачити і усвідомити її глибину і велич та допомогти їй як людині, а не як клієнту, може тільки такий спеціаліст, який сам перебуває в постійному процесі духовного зростання. До проблеми духовного виміру особистості зверталися ряд науковців, таких як М. Архангородский, А. Бадхен, С. Белорусов, В. Каган та інші. Однак, проблема духовного розвитку самого психотерапевта сьогоднішній день не достатньо вивчена. Саме аналіз проблеми духовного розвитку психотерапевта та особливостей впливу його світогляду, особистісних характеристик на тих, хто звертається до нього за професійною допомогою є **метою** нашої статті.

Результати теоретичного аналізу підходів до обраної нами теми. Як свідчить аналіз літератури, тільки з появою достатнього досвіду в області екзистенціальної, трансперсональної, гуманістичної психології, з накопиченням за останні роки досвіду роботи зі зміненими формами свідомості у пацієнтів, що пережили клінічну смерть, коли стало ясно, що лише за допомогою старих наукових бачень не можна задовільно вирішити ряд проблем, посилювся інтерес до духовного виміру. З початку 90-х років навіть серед традиційних психологічних шкіл зростає усвідомлення того, що духовний вимір людського досвіду є повноправною сферою дослідження та вивчення в рамках психологічної науки [3].

Як було сказано, нас особливо турбує проблема духовного виміру діяльності самого психотерапевта і особливості його духовного розвитку. Для аналізу цієї проблеми нам необхідно зупинитися на визначенні самого поняття духовний вимір людського досвіду.

М. Г. Архангородський визначає духовний вимір як такий аспект людського досвіду, через який людина усвідомлює, що пов'язана з цілісним творінням та бере участь у ньому, за допомогою якого вона вступає у взаємозв'язок і взаємозалежність з усіма іншими організмами у Всесвіті. У той же час, в цій спільності ми